

Ophrys holosericea (N.L. BURMAN) GREUTER

Boissiera 13: 185 (1967) ("holoserica")

Hommelorchis / *Ophrys frelon* / Hummel-Ragwurz

Basionym

Orchis holoserica N.L. BURMAN, Nova Acta Acad. Leop.-Carol. German. Nat. Cur. 4 (App.): 237 (1770).

Lectotype

Frankrijk (département Seine): Omgeving van Parijs (Bois de Boulogne en St. Maur): leg. S. VAILLANT (in mei omstreeks 1720), P (verdwenen). Afbeelding van het lectotype in S. VAILLANT, Bot. Paris: afb. 30, fig. 10-13 (1727). Naar GREUTER (2008: 660).

Naamgeving

Het soort-epitheton is uit het Latijnse *holo* en *sericeus* samengesteld en betekent geheel en zijdeachtig behaard, respectievelijk zijdeglans. Daarmee wordt de beharing op de lip tot uitdrukking gebracht (BAUMANN 2005: 548).

L: Grevenmacher (Kelsbach), 21 mei 2015

Kenmerkende eigenschappen

Plant slank, middelgroot, ongeveer 15 tot 25 cm hoog, met een rechte stengel. Bladeren lancetvormig, veelal stengelomvattend, een rozet vormend. Bloeiwijze vrij lang en losbloemig met 3 tot 8 bloemen. Bloemen vrij groot, bruinachtig; sepalen breed eivormig en roze tot roodachtig, petalen smal en meestal donkerder dan de sepalen; lip ongedeeld, soms zwak drielobbig, sterk gewelfd, donkerbruin tot roodbruin, zijranden en bultjes meest sterk behaard; liptekening tamelijk variabel, met gele of geelgroene omranding. Aanhangel vrij groot, groengeel en naar voren gericht.

Herkenning

Omdat in Midden-en Noord-Europa maar vijf soorten van het geslacht *Ophrys* voorkomen is herkenning van Hommelorchis geen probleem. Planten van deze soort hebben de grootste en breedste bloemen en tonen enige gelijkenis met een hommel.

Variabiliteit

Hommelorchis is wat betreft bloemgrootte en bloemkleur bijzonder variabel. Men treft krachtige planten met uitgestrekte bloeiwijzen met soms wel acht bloemen aan, maar ook lage planten met slechts enkele bloemen. Bovendien varieert de liptekening nogal. Deze kan in verschillende patronen over de hele lip uitgestrekt zijn, maar ook sterk gereduceerd. Ook de kleur van de sepalen en petalen varieert van donkerbruin tot lichtroze. Daarnaast komen planten voor waarvan de lip geheel geel gekleurd is en de sepalen en petalen witachtig.

Bloeitijd

Vanaf de tweede week van mei in Zuid-België en het Groothertogdom Luxemburg tot medio juni op de noordelijkste vindplaatsen.

Biotoop en ecologie

Hommelorchis groeit in grazige kalkgraslanden, op stenige kalkhellingen en in onbemeste hooi- en graslanden. Daarnaast op open plekken in naald- en loofbossen, in bermen, op puinhellingen en soms langs akkerranden. Soms ook in pioniervegetaties, zoals in wegbermen en langs slootkanten. De soort preferert zonnige, zelden licht beschaduwde, matig droge, kalkrijke leem- en lössbodems.

Algehele verspreiding

Het areaal van deze soort omvat hoofdzakelijk Midden- en Zuid-Europa. De noordgrens van haar verspreidingsgebied loopt van Noord-Frankrijk over Midden-België, Luxemburg, Midden-Duitsland en Oostenrijk naar het oostelijke mediterrane gebied. In Zuidoost-Engeland is zij uitermate zeldzaam en slechts van enkele plaatsen in het kustgebied van Kent bekend. Typische popu-

NL: Nauerna (kleidijk langs Noordzeekanaal), 29 mei 2016

L: Grevenmacher (Kelsbach), 21 mei 2015

laties groeien in Zuidwest-Engeland (Kent), Noord- en Midden-Frankrijk (niet in Bretagne), Zuid-België, Luxemburg, Zwitserland, Midden- en Zuid-Duitsland, Oostenrijk, Noord-Italië, Slovenië, Tsjechië, Slowakije, Hongarije en Roemenië. In het mediterrane gebied is de variabiliteit van deze soort groot. Er werden uit dat gebied talloze ondersoorten en variëteiten onderscheiden en beschreven. Hommelorchis en veel van haar ondersoorten zijn in Europa niet zeldzaam. Plaatselijk treden er rijke populaties op.

Verspreiding in Nederland

Hommelorchis kwam niet alleen in Zuid-Limburg voor, maar zij werd ook met ruime intervallen in tijd enkele keren op andere plaatsen in Nederland aangetroffen, zoals bij Hilversum, Vlaardingen en in het noordelijke deel van Walcheren. Het is vrijwel zeker dat zij op al deze locaties werd aangeplant, gezien de kanttekeningen in de desbetreffende artikelen, die over deze vondsten berichten.

De eerste vondst dateert uit 1838, toen zij door FRANQUINET (1838: 269, 315) voor de omgeving van Valkenburg aan de Geul als '*Ophrys arachnitis*' werd opgegeven. HARDY (1887: 3) vermeldt de soort vervolgens voor de omgeving van Valkenburg aan de Geul (Fauquemont), waar zij zeer zeldzaam was en bovendien moeilijk te onderscheiden. Daarna werd zij in 1902 bij Hilversum gevonden. De groeiplaats betrof een puinhoop op zandgrond, vrijwel direct in het stedelijk gebied. Na 1950 werd Hommelorchis bij Vlaardingen in een heemtuin op vliegias met enkele honderden exemplaren aangetroffen. Ook daar verdween de soort na enige jaren weer.

Eind mei 2016 werd een bloeiend exemplaar van Hommelorchis in de provincie Noord-Holland bij Nauerna op de kleidijk langs het Noordzeekanaal gevonden (BROUWER 2017: in litt.) Het exemplaar was het jaar daarop weer verdwenen. Of het bij deze vondst om een spontane vestiging gaat is niet met zekerheid te zeggen. Omdat het vermoedelijk geen spontane vestiging betreft werd de vondst niet op het verspreidingskaartje opgenomen.

In Zuid-Limburg kwam Hommelorchis voor op een kalkgrasland ten westen van Wijlre op een noordwestelijk geëxponeerde helling in de schaduw van aangrenzend struikgewas. Het betrof daarbij slechts één exemplaar dat in de jaren 1970 tot 1980 aanwezig was. Oorzaken als uitdroging van de groeiplaats en het afbranden van de vegetatie hadden tot gevolg dat de plant vanaf 1976 nog slechts vegetatief aanwezig was en omstreeks 1980 verdween. Beschouwen wij de verspreiding van Hommelorchis vanaf Midden en Zuid-België en het zuidelijke deel van de Eifel in Duitsland, dan lijkt vestiging vanuit deze groeiplaatsen goed mogelijk en de vindplaats bij Wijlre sluit daar enigszins bij aan. Echter, eveneens in de periode van 1970-1974 werd op hetzelfde terrein ook Echte spinnenorchis aangetroffen. Dit leidde tot de veronderstelling dat beide soorten werden aangeplant. Vestiging vanuit de Orchideeëntuin, waar Hommelorchis vanaf 1958 diverse malen werd uitgezet, blijft ook mogelijk. Maar op deze plaats moet wel opgemerkt worden, dat het wel degelijk tot de mogelijkheden behoort, dat een zuidelijk voorkomende soort als Hommelorchis of IJle moerasorchis Nederland kan bereiken en daar korte tijd kan standhouden. Dit blijkt wel uit de recente voorbeelden van onder andere Hyacintorchis en Lange tongorchis.

Vanaf 1984 werd Hommelorchis ook regelmatig in de Schotsman waargenomen, een uitgestrekt natuurreserveaat in het noordelijk deel van Walcheren. Ook hier is sprake van opzettelijk aanplanting. Tegenwoordig komt de soort er eveneens niet meer voor.

Verspreiding in België

In België is Hommelorchis nog op verschillende plaatsen aanwezig, maar zij is overal zeldzaam. Tegenwoordig komt de soort alleen nog in Wallonië voor. Daar liggen de meeste terreinen in het zuiden van het land (Calestienne) maar ook ten zuiden van Luik, waar slechts enkele plekken met weinig planten resteren. Vindplaatsen met grotere populaties groeien in de omgeving van Lavaux-Sainte-Anne, Nismes, Treignes en Dourbes. Daar groeit Hommelorchis vrijwel uitsluitend in natuurreservaten. In de omgeving van Lavaux-Sainte-Anne en Auffe is zij de laatste jaren in diverse kalkgraslanden zelfs in aantal toegenomen.

Vooraf in de omgeving van Nismes en Dourbes zijn talloze vindplaatsen bekend waar op kalkgraslanden vele tientallen exemplaren voorkomen. De planten groeien daar op zuidelijk geëxponeerde hellingen, waar zij het grootste deel van de dag in de zon staan, bij voorkeur op stenige droge plaatsen in de nabijheid van struweel. In het natuurreservaat Tienne Breumont bij Nismes groeit waarschijnlijk de grootste populatie van de Benelux. Al vanaf de tweede week in mei zijn hier de eerste bloeiende exemplaren te zien. Naarmate de maand vordert komen er in gunstige jaren wel zo'n honderd planten voor. Ze staan voornamelijk op de zuidelijk geëxponeerde lagere gedeelten van de helling tussen struweel. Bij Treignes, waar Hommelorchis vroeger talrijk voorkwam, resten nu nog slechts enkele exemplaren in het midden van het terrein. Vermoedelijk is de geheel op het zuiden gelegen helling te warm geworden en de vegetatie te schraal, waardoor de soort zich hier niet meer optimaal ontwikkelen kan.

Bij Lavaux-Sainte-Anne werd op het bekende en beroemde kalkgrasland "Le Gros Tienne" naast vele exemplaren van Hommelorchis en enkele planten van Bijenorchis ook de hybride tussen beide soorten gevonden (TYTECA 2015: 20-21). Er werden in 2014 zelfs zeven exemplaren waargenomen. De bloemen tonen precies de intermediaire kenmerken van beide taxa. Deze hybride werd ook enkele malen bij Nismes (Tienne Breumont) waargenomen.

Naar het noorden van België toe wordt zij steeds zeldzamer. De noordelijkste plekken liggen thans bij Bomal, waar enkele exemplaren in restanten van diverse kalkgraslanden voorkomen. Vroeger groeide Hommelorchis op verschillende plaatsen op de Monts de Pins, ook bij Bomal gelegen, maar door opslag van houtige gewassen, verruiging en vervilting van de grasmat is zij daar uitermate zeldzaam geworden. Maar inmiddels is het grootste deel van het gebied volledig ontbost en worden de graslanden extensief door schapen begraaasd. Door deze ingrepen zal Hommelorchis binnen afzienbare tijd terugkeren.

Verspreiding in Luxemburg

Hommelorchis is in het Groothertogdom Luxemburg op diverse plaatsen in het zuidoosten van het land vertegenwoordigd. Op alle vindplaatsen waar zij voorkomt is de soort echter steeds zeldzaam. Grote aantallen exemplaren worden slechts op enkele vindplaatsen aangetroffen.

Hommelorchis heeft in Luxemburg een voorkeur voor kalkgraslanden, maar groeit ook op de zgn. Muschelkalk- en Keupergraslanden, die wat bodemsamenstelling betreft als kalkgraslanden geclassificeerd kunnen worden. Zeer zelden echter ook op lichte plekken in loofbossen (MANGEN, COLLING, MASSARD & MEDERNACH 1997: 106). Vooral in het oosten van Luxemburg vanaf Rosport tot Remich komt zij op verschillende plaatsen in redelijke aantallen voor. Meestal

B: Lavaux-Sainte-Anne (Gros Tienne), 14 mei 2016

B: Torgny (Raymond Mayné), 17 mei 2015

betreft het kleinere natuurreservaten waar de planten op zuidelijk geëxponeerde kalkgraslanden in kleine groepjes vertegenwoordigd zijn. Vindplaatsen met grotere groepen planten liggen bijvoorbeeld in de natuurreservaten bij Ahn, Rosport en Grevenmacher. Vooral bij Ahn komt Hommelorchis op meerdere kleinere vindplaatsen op iets verruigde kalkgraslanden voor. Opvallend is dat de planten in dat gebied langgerekte en rijke bloeiwijze bezitten.

Een andere groeiplaats ligt in het natuurreservaat Aarnescht bij Niederanven. Het gebied bestaat grotendeels uit kalkgraslanden met een korte vegetatie en lichte naaldbossen. Verschillende keren werden ook exemplaren gevonden waarvan de lip geheel geel gekleurd was.

Opmerkingen

Hommelorchis is een submediterrane soort, die met onder andere Bokkenorchis, Echte spinnenorchis en Aapjesorchis tot die soorten behoort, die in gunstige jaren (warme zomers, zachte winters) de noordgrens van hun areaal in Nederland kunnen bereiken. Ten gevolge van de voor deze soorten gunstige klimatologische omstandigheden houdt bijvoorbeeld Bokkenorchis al vele jaren stand en heeft deze soort zich zelfs ver noordelijk tot de Waddeneilanden uitgebreid.

De warmteminnende en zeldzame Hommelorchis was vroeger vooral door intensieve begrazing van haar groeiplaatsen en eutrofiëring ten gevolge van bemesting bedreigd. Door deze ingrepen zijn in het verleden al heel wat vindplaatsen verdwenen. Tegenwoordig liggen de belangrijkste oorzaken voor achteruitgang in de bebossing en herbepanting met houtachtige gewassen van haar biotopen (BLATT & KRETZSCHMAR 2005: 551). Zo is Hommelorchis in Engeland uitermate zeldzaam geworden en nog slechts van enkele vindplaatsen in het zuidoosten van Kent bekend. De totale populatiegrootte bedraagt in het hele gebied nog slechts enkele tientallen planten (FOLEY & CLARK 2005: 307, 309).

Hybriden

Waar verschillende *Ophrys*-soorten voorkomen, kunnen hybriden tussen beide taxa gevonden worden. Deze planten zijn te herkennen aan hun intermediaire kenmerken. In de Benelux zijn hybriden tussen de vijf voorkomende *Ophrys*-soorten zeer zeldzaam. Er zijn alleen waarnemingen van hybriden tussen Hommel- en Bijenorchis (*Ophrys xalbertiana* E.G. Camus), tussen Hommel- en Vliegenorchis (*Ophrys xdevenensis* Reichenbach. fil.) en tussen Vliegen- en Spinnenorchis (*Ophrys xhybrida* Pokorny) bekend (RIEPE 2015: 31-32; TYTECA 2015: 20-21; MANGEN, COLLING, MASSARD & MEDERNACH 1997: 105, 107). In de aangrenzende gebieden in Frankrijk, bijvoorbeeld in de Elzas, komen meer hybriden voor tussen de in de Benelux voorkomende *Ophrys*-taxa.

Bij Lavaux-Sainte-Anne groeit *Ophrys xalbertiana* E.G. Camus op één plaats in het natuurreservaat Gros Tienne. Deze hybride komt hier al enkele jaren voor, vermoedelijk vanaf 2010. Vrijwel ieder jaar zijn enkele exemplaren te bewonderen, soms wel meer dan tien bloeiende planten. Vooral begin mei 2018 waren vier krachtige exemplaren aanwezig. Opvallend is de zeer vroege bloeitijd, terwijl deze toch hoort te liggen tussen de bloeitijden van Hommel- en Bijenorchis in, dus zeker 3-4 weken later. Vermoedelijk zijn deze hybriden op kunstmatige wijze ontstaan, door zelf de bestuiving te genereren. In 2018 waren de palnten nog begin juni met hun laatste bloemen in bloei.

Bij Nismes in het natuurreservaat Tienne Breumont komt *Ophrys xdevenensis* voor. In sommige jaren wel een tiental planten. De laatste jaren echter neemt het aantal exemplaren af, vermoedelijk veroorzaakt door het steeds schraler en droger worden van het terrein en fotograferen, die niet goed opletten waar de planten staan. Een nieuwe vindplaats werd in 2018 bij Couvin ontdekt. Daar werd een exemplaar aan de rand van het vrij uitgestrekte natuurterrein Tienne de Dailly (Gros Tienne de Bi) ontdekt.

Verder kwam *Ophrys xdevenensis* ook in Luxemburg voor (MANGEN, COLLING, MASSARD & MEDERNACH 1997: 107). De vindplaatsen lagen alle in het zuidoostelijke deel van Luxemburg (natuurreservaat Aarnescht bij Niederanven en op de Lalléngerbiërg bij Esch-sur-Alzette), waar ook beide ouders voorkomen. Inmiddels zijn deze hybriden al lange tijd niet meer aangetroffen.

Uiterst zeldzaam is de hybride tussen Spinnen- en Vliegenorchis (*Ophrys xhybrida* Pokorny). Deze vondst werd slechts eenmaal in de Benelux gedaan en wel in Luxemburg op de vindplaats bij Banzelt, Flaxweiler (Lallingerberg), waar ook beide oudersoorten voorkwamen (MANGEN, COLLING, MASSARD & MEDERNACH 1997: 105). De plant groeide er in de negentig jaren van de vorige eeuw. Daarna werd deze niet meer aangetroffen. Foto's van deze planten worden bij Spinnenorchis (*Ophrys sphegodes*) afgebeeld.

L: Grevenmacher (Kelsbach), 21 mei 2015

B: Nismes (Tienne Breumont), 13 mei 2015

B: Couvin (Tienne de Dailly), 25 mei 2018

B: Nismes (Tienne Breumont), 01 juni 2016

B: Couvin (Tienne de Dailly), 25 mei 2018

B: Nismes (Tienne Breumont), 05 mei 2018

